

An Excavation in the Concept of Human Ethics Education in the Al Ma'un

Parvaneh Mehrjoo^{1*}

Abstract

Life in the present age can be expressed along with the deep moral, educational, and social challenges and crises of human beings. Therefore, the present study was conducted to explore the concept of the pathology of human moral education in Surah Maun. In this regard, the research method was descriptive-analytical and qualitative content analysis. The tools are data collection, filing, and preparation of forms based on the verses of the Holy Quran as well as valid documents related to the subject. Findings could be classified into three types of damage based on the tree diagram of Surah Maun. The findings of the analysis showed that based on the contents of this surah, three types of harm were identified and classified 1- Inattention to orphans 2- Negligence in prayer 3- Harm of hypocrisy was identified and categorized. As a result, the suggested solutions to prevent the harm of not paying attention to orphans in paying zakat and alms, for carelessness in prayer, raising the awareness of parents and making children accustomed to the first prayer from the age of 7, also to prevent the harm of hypocrisy, the solution is to pay attention to spirituality, adapting beliefs to behaviors. And the application of moral standards (individual and social) was determined.

Keywords: Pathology, Moral Education, Human, Surah Maun

How to Cite: Mehrjoo P., An Excavation in the Concept of Human Ethics Education in the Al Ma'un, Journal of Quranic Studies Quarterly, 2023;14(54):41-56.

1. Assistant Professor, Pyame Noor University, Tehran, Iran

Correspondence Author: Parvaneh Mehrjoo

Email: p.mehrjoo@pnu.ac.ir

Receive Date: 15.07.2022

Accept Date: 31.07.2023

کاوشی در مفهوم آسیب شناسی تربیت اخلاقی انسان در سوره ماعون

پروانه مهرجو*^۱

چکیده

زندگی در عصر حاضر با چالش‌ها و بحران‌های عمیق اخلاقی، تربیتی و اجتماعی انسان همراه است. از این رو پژوهش حاضر با هدف کاوشی در جهت مفهوم آسیب‌شناسی تربیت اخلاقی انسان در سوره ماعون صورت گرفت. در همین راستا روش پژوهش توصیفی - تحلیلی و از نوع تحلیل محتوای کیفی بود. ابزار جمع‌آوری اطلاعات، فیش‌برداری و تهیه فرم بر اساس آیات قرآن کریم و نیز اسناد و مدارک معتبر مرتبط با موضوع می‌باشد. یافته‌ها بر اساس نمودار درختی سوره ماعون در قالب سه نوع آسیب قابل دسته‌بندی بود. یافته‌های تحلیل نشان داد بر اساس مضامین این سوره سه نوع آسیب شامل: ۱- عدم توجه به ایتمام ۲- سهل‌انگاری در نماز ۳- آسیب ریاسناسایی و دسته‌بندی شد. در نتیجه راهکارهای پیشنهادی جهت پیشگیری از آسیب عدم توجه به ایتمام پرداختن زکات و انفاق، برای سهل‌انگاری در نماز ارتقاء آگاهی والدین و عادت دادن کودکان به نماز اول وقت از ۷ سالگی نیز برای پیشگیری از آسیب ریاسناسایی، انطباق باورها با رفتارها و کاربرد موازین اخلاقی (فردی و اجتماعی) مشخص شد.

واژگان کلیدی: آسیب‌شناسی، تربیت اخلاقی، انسان، سوره ماعون

۱. استادیار، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

ایمیل: p.mehrjoo@pnu.ac.ir

نویسنده مسئول: پروانه مهرجو

مقدمه و بیان مسئله

تربیت اخلاقی به عنوان ساحتی مهم از تربیت امروزه مورد عنایت و توجه ویژه ای قرار گرفته است و در عصر کنونی به عنوان یکی از مقوله‌های مهم در حوزه علوم تربیتی اهمیت وافر یافته است. خداوند انسان را طوری خلق نموده است که به‌طور فطری طالب کمال و فضیلت اخلاقی باشد. لذا برای رشد و تعالی او نیاز به اصول و روش‌های اخلاقی و شناخت آسیب‌های آن است که در آیات و روایات کتاب الهی می‌توان آن را جستجو کرد. چرا که خداوند متعال تمام برنامه‌های تربیتی را برای بنده‌اش نازل فرموده است که با رعایت این اصول می‌تواند به کمال مطلوب برسد (ناصری، ۱۳۹۸). از سوی دیگر عصر کنونی عصر بحران‌ها و چالش‌های بنیان افکن همچون خشونت، شرارت، گسست‌های اخلاقی و نامهربانی است. لذا اگر آدمی بخواهد تعادل روانی و رفتاری داشته باشد و در روابط فردی و اجتماعی موفق باشد باید به اخلاق و تربیت اخلاقی روی آورد. به همین جهت اخلاق و مقوله تربیت اخلاقی همواره در طول تاریخ مورد توجه اندیشمندان و فیلسوفان بزرگ بوده است (خاری آرانی، ۱۳۹۸). در این میان بزرگ‌ترین بحران عصر حاضر بحران معنوی، ارزشی و اخلاقی است. تربیت اخلاقی یکی از مهمترین انواع تربیت است. در صورتی که این نوع تربیت مورد غفلت واقع شود، جامعه اسلامی را با مسائل عدیده‌ای مواجه خواهد کرد و پایه‌های اجتماعی آن را به سمت انحطاط اخلاقی سوق خواهد داد. به اعتقاد کرمی (۱۳۹۲) به نظر می‌رسد قرآن مبین علاوه بر این که عهده‌دار بیان معیارها، اهداف و روش‌های تربیت اخلاقی انسان است، فرایند و نظام واره‌ای را بر آن می‌توان در نظر گرفت. به تعبیر خود قرآن این کتاب آسمانی در حوزه رسالت‌های اصلی خود دارای بیان است. بر همین اساس تربیت اخلاقی از منظر قرآن از نقطه‌ای آغاز و با تربیتی معین ادامه یافته و در یک مرحله پایان می‌پذیرد. در نتیجه دارای فرایند است. در مفهوم شناسی تربیت می‌توان اذعان کرد تربیت از جنبه مفهومی دارای فراخنایی است که جنبه‌ها و عناصری را مانند: تربیت اسلامی، تربیت اخلاقی، اجتماعی، عقلانی، عاطفی، معنوی، جسمانی و وجوه دیگر تربیت در خود جای داده است. بنابراین پرداختن به مساله تربیت انسان بویژه تربیت اخلاقی و شناسایی آسیب‌های احتمالی آن در شرایط بحرانی عصر حاضر یک الزام اساسی محسوب می‌شود. بی‌تردید بخشی از گرفتاری‌های تربیت در عصر حاضر، بویژه به غفلت از قرآن و روش‌های تربیتی آن اختصاص دارد (فرقان، آیه ۳۰: وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا) در افق این رویکرد، می‌توان گفت دانش تربیت قرآنی می‌تواند سهم اصلی را در رفع آسیب‌های اجتماعی ایفا کند. کاوش حاضر به جهت آن که یک موضوع نظری محسوب می‌شود به شیوه کیفی با روش توصیفی-تحلیلی قابل بررسی می‌باشد. تعیین و شناسایی آسیب‌های تربیت اخلاقی انسان در سوره ماعون هدف اصلی پژوهش حاضر است. در

همین راستا این پژوهش می‌تواند در عرصه‌های زندگی واقعی انسان مسلمان نفوذ کرده و راه حل‌های روشنی فراروی افراد قرار دهد. بر این اساس، پاسخ‌گویی به سوال اساسی ذیل وجهه همت پژوهشگر می‌باشد. آسیب‌های تربیت اخلاقی انسان در سوره ماعون چیست؟

بیشینه پژوهش

مطالعه سابقه پژوهش‌ها در حوزه تربیت اخلاقی در کشور دامنه وسیع و گسترده دارد. از آنجا که تمرکز پژوهش حاضر بر آسیب شناسی تربیت اخلاقی انسان است، لذا پژوهش‌هایی که به این حوزه پرداخته‌اند اشاره می‌شود. از آن جمله پژوهش رحیمی، شکاری و غربا (۱۳۹۳) با عنوان آسیب شناسی تربیت اخلاقی از منظر برنامه درسی پنهان با روش پدیدارشناسی صورت گرفت. نتایج نشان داد روی آوردن دانشجویان به ضد ارزش‌ها غالباً نتیجه برنامه درسی پنهان و غیر رسمی بوده است و بین تک تک مولفه‌های تربیت فردی و اجتماعی رابطه وجود دارد. نیز پژوهش فردوسی و ارزانی (۱۳۹۸) به آسیب شناسی صفات اخلاقی نکوهیده در داستان قرآنی حضرت یوسف (ع) با روش توصیفی-تحلیلی صورت گرفت. نتایج بیانگر شناسایی و دسته بندی آسیب‌های اخلاقی در دو حوزه فردی و اجتماعی بر اساس مفاهیم این سوره بود. پژوهش کهنوجی (۱۳۹۸) به مطالعه و شناسایی مولفه‌های تربیت اخلاقی در خطاب‌های آیات قرآن "یا ایها الذین آمنوا" با استفاده از روش تبیینی-تحلیلی پرداخت. همچنین پژوهش حسینی محمدآباد (۱۳۹۹) با عنوان آسیب شناسی تربیت اخلاقی در ایران معاصر با روش توصیفی-تحلیلی و مراجعه به منابع مکتوب صورت گرفت. یافته‌ها نشان داد آسیب تربیت اخلاقی در ایران معاصر در محورهای فردی، خانوادگی، آموزشی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی قابل ارزیابی است و راهکارهایی هم برای این آسیب‌ها بیان شد. برخی دیگر از پژوهشگران از آن جمله سیدباقری و ملا شفیعی (۱۳۹۹) به شناسایی آسیب شناسی اخلاق اجتماعی جامعه اسلامی و راه‌های برون رفت از آن بر اساس سوره بقره با روش توصیفی-تحلیلی پرداختند. نتایج مطالعه نشان داد پروردگار متعال در روند نزول آیات گام به گام و به طور تدریجی به معرفی آسیب‌ها برآمده و راهکارهایی چون انفاق، برپایی نماز، بردباری و ... را برای برون رفت از آنها در قرآن کریم ذکر کرده است. پژوهش ابوالحسنی نیارکی (۱۳۹۹) با عنوان آسیب شناسی رشد اخلاقی در زیست اجتماعی اسلامی از منظر قرآنی با روش تحلیلی انجام شد. نتایج بیانگر آن بود که هندسه اخلاق در قرآن شامل اخلاق بین شخصی و جامعه نگر است. همچنین نتایج تحلیل بیانگر نگاه جامع سبک زندگی قرآنی به عوامل و موانع رشد اخلاقی اجتماعی است و در مقام آسیب شناسی به آسیب‌های خرد و کلان اشاره کرده است. احمدی خواه (۱۳۹۹) به بررسی نظام پیشگیری و درمان آسیب‌های روانی-اخلاقی در قرآن پرداخته است. از سوی دیگر پژوهش‌هایی که تاکنون درباره سوره ماعون صورت گرفته اغلب در

حوزه رشته علوم قرآن و حدیث بوده و تاکنون از جنبه رشته علوم تربیتی به‌طور ویژه به مفاهیم این سوره پرداخته نشده است. از آن جمله پژوهش اسماعیل زاده (۱۳۹۱) با موضوع واکاوی معنای دین در کاربردهای قرآن صورت گرفت که در آن به معنای این واژه در سوره‌های ذاریات، انفطار، تین و سوره ماعون پرداخته شد. همچنین پژوهش غلامی آقایی (۱۳۹۶) با عنوان شبکه ارتباط معنایی سوره ماعون با روش توصیفی تحلیلی صورت گرفت. با بررسی سیاق متنی و برون متنی در زمینه نشانه شناسی سوره ماعون و ساختار روایی این سوره مطرح شد. پژوهش کلباسی اشتری، مهدوی‌راد و احمدنژاد (۱۳۹۸) به عنوان کاوشی درباره تاریخ‌گذاری و مخاطب شناسی سوره ماعون صورت گرفت که نتایج نشان داد، همه جداول ترتیب نزول آن را در نخستین سوره مکی قرار دادند. اما در حوزه محتوا، آیات ابتدایی این سوره در مذمت تکذیب گران قیامت و آیات میانی در مذمت افراد ریاکار نازل شده و همین موجب شده تا برخی این سوره را دارای نزول گسسته در مکه و مدینه و برخی آن را کاملا مدنی تلقی نمایند. و از طرف دیگر به مخاطب بودن مشرکان در سراسر سوره ماعون می‌توان حکم کرد. وجه تمایز این پژوهش تمرکز بر آسیب‌های تربیت اخلاقی انسان در سوره ماعون است. که در هیچ‌یک از پژوهش‌های صورت گرفته سابق این جنبه مدنظر قرار نگرفته است.

مفهوم تربیت اخلاقی و آسیب‌شناسی

تربیت اخلاقی فرایندی زمینه ساز و هدفمند در جهت بکارگیری شیوه‌هایی برای رشد و شکوفاسازی قوای درونی، تقویت و ایجاد صفات، رفتارها و آداب اخلاقی و اصلاح و از بین بردن صفات و رفتارهای ناپسند است. بنابراین در تربیت اخلاقی دو نکته وجود دارد. یک شناخت فضایل و رذایل اخلاقی و دیگری به کارگیری روش‌ها جهت تقویت و ایجاد فضایل و اصلاح و دوری جستن از رذایل (احمدی‌فر و امیری، ۱۳۹۶: ۳۶). بنابر این تربیت اخلاقی برای ایجاد و حفظ سلامت، نشاط و رشد فردی و اجتماعی و رسیدن به پیشرفت و سعادت در دنیا و آخرت امری لازم و ضروری است. در مقابل نبود تربیت اخلاقی کارآمد، آسیب‌های فردی و اجتماعی چون بحران هویت، اعتیاد، خودکشی، فساد اخلاقی، ناسازگاری و مانند اینها را به دنبال دارد (رضاپورمیر صالح و صیادی فرد، ۱۳۹۵). در بیان مفهوم آسیب‌شناسی می‌توان گفت آسیب‌شناسی به محقق کمک می‌کند با شناخت عوامل، موانع و زمینه‌هایی که در تربیت اخلاقی موثر است در جهت تبدیل نقاط ضعف به قوت و تبدیل تهدیدها به فرصت برآید (ابوالحسنی نیارکی، ۱۳۹۹). از سوی دیگر بررسی مساله آسیب‌شناسی تربیت اخلاقی از چند روش امکان پذیر است. از جمله این که با مراجعه به متون و کتب دین و استخراج و استنباط مفاهیم به بحث آسیب‌شناسی بپردازیم. آسیب‌شناسی تربیت اخلاقی در پی مطالعه و شناسایی کج روی‌ها و

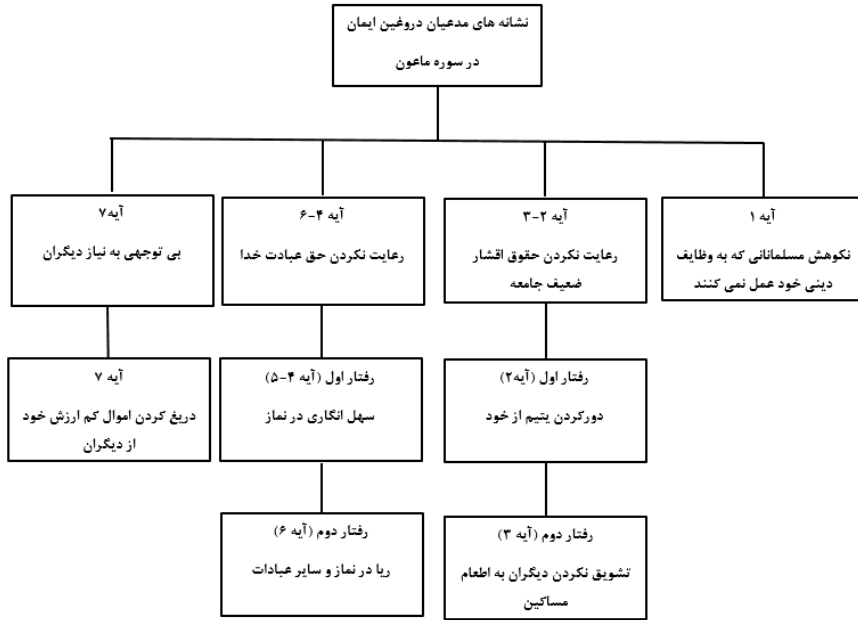
انحرافات تربیت اخلاقی است و به دنبال عواملی است که منجر به عقیم ماندن تربیت اخلاقی شده و آن را دچار ناهنجاری می‌کند تا بتواند از بروز این بحران‌ها جلوگیری کرده و یا آنها را رفع نماید (التماسی، ۱۳۹۱، ص ۸). بنابراین آسیب‌شناسی در زمینه مسائل روانشناختی، تربیتی یا فرهنگی اصولاً به مطالعه و بررسی دقیق عوامل زمینه ساز پدیدآورنده و یا ثبات بخش روانی- فیزیولوژیکی، بیولوژیکی، تربیتی و فرهنگی آفات و آسیب‌های موجود در آن زمینه می‌پردازد. هدف اصلی از چنین مطالعاتی تکمیل و تامین فرایندهای مناسب برای دفع یا رفع آفات و آسیب‌ها می‌باشد (اسدی خانوکی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۲۳).

محتوای سوره ماعون

سوره ماعون یکی از سوره‌های جزء ۳۰ قرآن کریم و دارای ۷ آیه و یکصد و هفتمین سوره قرآن و مکی است. این در حالی است که سوره‌های کوچک قرآن، سوره‌هایی با مفاهیم بسیار بلند هستند که در بسیاری از مسائل راه‌گشا می‌باشند. لکن مغفول مانده و حتی تفاسیر هم به معانی موجود در آنها کمتر پرداخته‌اند. سوره ماعون هم سوره‌ای مهجور در قرآن، کوتاه و با ناگفته‌های بسیار است. پیام موجود در این سوره به شیوه ناخودآگاه انسان را درباره اعتقادات دینی و آسیب‌شناسی تربیت اخلاقی به بطن جامعه سوق می‌دهد. بررسی واژه‌های موجود در این سوره و نیز ارتباط این کلمات و آیات با یکدیگر نشان دهنده پیام محوری سوره است. با تامل در محتوای سوره ماعون، صفات و اعمال منکران قیامت در پنج مرحله بیان شده که آنها به خاطر تکذیب این روز بزرگ چگونه از انفاق در راه خدا، کمک به یتیمان و مسکینان سر باز می‌زنند و چگونه در مورد نماز مسامحه کار و ریاکارند و از کمک به نیازمندان رویگردانند (عبداللهی و محمدی، ۱۳۹۸: ۳۱). به نظر می‌رسد موضوع محوری در این سوره تکذیب رفتاری نسبت به داوری خداوند به دلیل عدم مدیریت اخلاقی در مواجهه با مساله صلاه و ماعون است که موجب محرومیت از حیات قدسی می‌گردد. در شان نزول این سوره بعضی گفته‌اند درباره ابوسفیان نازل شده که هر روز دو شتر بزرگ نحر می‌کرد و خود و یارانش از آن استفاده می‌کردند. اما روزی یتیمی آمد و تقاضای چیزی کرد. او با عصبانیتش بر او زد و او را دور کرد.

جستجوها نشان داد آیه اول این سوره در مورد نکوهش مسلمانانی است که به وظایف دینی خود عمل نمی‌کنند و از طرف خداوند متعال مورد مذمت قرار گرفته‌اند. آیات ۲ تا ۷ این سوره نشانه‌های این دسته از افراد را بیان می‌کنند. مهم‌ترین نشانه‌های آنها مطابق نظر خامه‌گر (۱۳۹۲) عبارت‌اند از این که حقوق اقشار ضعیف جامعه و حق عبادت خدا را رعایت نکرده و به نیاز دیگران بی‌توجه هستند. و به بیان مصداق‌های هریک از این نشانه‌ها می‌پردازد. مواردی چون دور کردن یتیم از خود و تشویق نکردن دیگران به اطعام و سیر کردن مساکین در بخش رعایت نکردن

حقوق اقشار ضعیف جامعه قرار گرفته و رفتارهایی چون سهل انگاری و ریا در نماز و سایر عبادات به رعایت نکردن حق عبادت پروردگار اشاره دارد. و نیز در آیه ۷ به ویژگی دیگر این دسته از افراد تاکید دارد که اموال کم ارزش خود را از دیگران منع می کنند (کلمه ماعون).

نمودار ۱. نمودار درختی (تفسیر ساختاری) سوره ماعون (خامه گر، ۱۳۹۲)

آسیب های تربیت اخلاقی انسان بر اساس مفاهیم سوره ماعون

آسیب عدم توجه به ایتم

توجه همه جانبه اسلام به عنوان کامل ترین دین الهی همواره مستضعفین و محرومین اجتماع را زیر چتر حمایت خود گرفته است. در قرآن مجید اضافه بر آیات فراوانی که به طور کلی بیانگر اهمیت حقوق افراد و طبقات ضعیف از جمله (ایتم) و سفارش به رعایت آنهاست. حداقل ۲۳ مرتبه موضوع یتیم با تعبیرات مختلف مطرح و مورد توجه و امر و نهی قرار گرفته است. در منابع حدیثی بیش از ۵۰ حدیث به طور مستقل یا فرازی از بعضی از احادیث از ناحیه پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) درباره یتیم وارد شده که به تفصیل در صفحات ۲ تا ۱۴ جلد ۷۵ بحارالانوار مجلسی ذکر شده اند. همچنین در آیه ۹ سوره نساء با ایراد جمله وَلَيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا اشاره به یک نکته در مورد پرورش یتیمان شده که با زبان ملایم و عباراتی سرشار از عواطف انسانی با

یتیم سخن بگویند تا ناراحتی درونی و زخم های قلب آنها بدین سان ترمیم و التیام یابند. بنابراین نیازهای کودک یتیم منحصر به خوراک و پوشاک و داروی جسمانی نیست، بلکه پاسخ گفتن به عواطف و احساسات قلبی او مهمتر است و در ساختمان وجودی آینده او فوق العاده موثر می باشد. اسلام بیش از هر دین و آیین دیگری و بهتر از هر موسسه رفاهی و اجتماعی رهنمودهای عملی جهت بهبود شرایط زندگی ایتمام و کاهش مشکلات آنها دارد. پس حساسیت به پرورش مناسب ایتمام برای این است که مبادا این قشر از افراد جامعه دچار سرگردانی شوند. و در بین جامعه نمایشگر یک انسان آسیب دیده و محروم از عواطف باشند. بنابر این سستی و سهل انگاری در کار یتیم برابر است با سستی در جامعه و نسل های آینده و در نهایت نابودی موجودیت آن خواهد بود (یوسفی، ۱۳۹۷).

در مفهوم شناسی یتیم می توان بیان کرد. یتیم به معنای کودکی است که عموماً قبل از سن بلوغ پدرش را از دست داده است. یتیم به کسی گفته می شود که پدرش را از دست داده و این واژه برای کسی که مادرش مرده به کار نمی رود. در علم روانشناسی الگوهایی برای حل مشکلات روحی ایتمام ارائه شده است. از جمله الگوهای روانشناختی که به حل مشکلات روحی و روانی ایتمام کمک می کند؛ می توان به الگوی نظریه کردارشناختی دلبستگی^۱ و الگوی روانشناس غربی لورابراک^۲ برای سازگار شدن کودکان در قبال مساله جدایی از والدین اشاره کرد. در قرآن کریم روش های مقابله با مشکلات روحی روانی عموماً در داخل سه مجموعه قرار می گیرند که عبارتند از ۱- روش های شناختی (ایمان، بینش فرد، توکل) ۲- روش های عاطفی و معنوی (یاد خدا، دعا و نماز) ۳- روش های رفتاری (صبر، خویشتن داری، ازدواج، روابط خانوادگی و ...) (میرزایی راینی، ۱۳۹۵). یکی از راهکارهای برطرف کردن فقر در جامعه پرداخت زکات است. در اهمیت زکات همین بس که در قرآن لفظ زکات ۳۲ بار با شقوق مختلف تکرار شده است که ۲۶ بار آن قرین با نماز یعنی عمود دین است. پژوهش ها در این حوزه نشان می دهد که پرداخت زکات منجر به ارتقاء و افزایش کیفیت زندگی و افزایش ضریب امنیت روانی، اجتماعی و اقتصادی افراد می گردد. به عبارت دیگر زکات به گسترش توان اقتصادی افراد و کاهش فاصله طبقاتی و ارتباط نزدیک و عاطفی در بین آحاد جامعه اعم از زکات دهند و زکات گیرنده می گردد (سخایی، ۱۳۹۶).

آسیب سهل انگاری در نماز

سبک شمارندگان نماز همچنان که حضرت امام صادق (ع) می فرمایند: *إِنَّهُ لَا يَنَالُ شَفَاعَتَنَا مَنْ اسْتَخَفَّ بِالصَّلَاةِ شَفَاعَتِ مَا بِهِ كَسَى* که نمازش را سبک بشمارد نمی رسد (الکافی، ج ۳: ۲۷۰). از

1 - Cognitive act theory of attachment
2 - Laura Burke

پیامبر (ص) مروی است که فرمود: لیسَ مِنِّي مَنْ اسْتَحَفَّ بِالصَّلَاةِ، لَا يَرِدُ عَلَيَّ الْحَوْضَ، لَا وَاللَّهِ. از من نیست کسی که نماز را سبک بشمارد، به خدا قسم، کنار حوض [کوثر] بر من وارد نمی‌شود (علل الشرائع: ۲/۳۵۶). امروزه پژوهش‌ها مهمترین علل کاهل نمازی دانش‌آموزان به نماز را به ترتیب عامل والدین، دانش آموز، مدرسه، وسایل ارتباط جمعی به دلیل عدم آگاهی، عدم نظارت، ترجیح کارها بر نماز، بی‌انگیزه بودن و طفره رفتن، عدم نظم، کمبود امکانات مدارس و جنگ نرم نشان می‌دهد (رضایی آدریانی، ۱۳۹۶). از طرف دیگر راه حل‌هایی چون ارتقاء آگاهی والدین و دانش‌آموزان، نظارت والدین بر اقامه نماز اول وقت دانش آموز، دوری از رذایل اخلاقی و اصل آسان‌گیری در آموزش مسائل دینی برای جذب دانش‌آموزان کاهل نماز که شامل ضایع کننده نماز، غافل از نماز یا سهل انگاری در نماز است می‌توان ارائه داد. در قرآن کریم کسانی را که به خاطر ریا، سستی و بی میلی به نماز می‌ایستند منافق معرفی می‌کند و شیطان را به عنوان ایجاد کننده کینه و دشمنی و بازدارنده از نماز بیان می‌کند. و کافران به ظاهر مسلمان را که در نماز شرکت نمی‌کنند یا با حال اکراه و کسل به نماز می‌ایستند مسخره کنندگان نماز به شمار می‌آورد. در روایات و سخنان بزرگان دین هم کاهل نماز را از شفاعت محروم و از عاقبت به خیری دور می‌داند. در نتیجه بهترین راه حل همان عادت دادن کودکان از هفت سالگی برای اقامه نماز است. به تعبیر قرآن اصحاب شمال کسانی هستند که میزان اعمالشان به خاطر گناهان سبک شده است و حسابرسی سخت در انتظارشان است. از جمله آن سیئات که باعث سبکی میزان می‌شود سهل انگاری در نماز و قضاوت غیر عادلانه است (مهرابی، ۱۳۹۲).

از این رو نماز مهمترین عبادت در اسلام است. و آثار تربیتی فراوانی از آن نشات می‌گیرد. اثر تربیتی به هرگونه نقش‌پذیری درونی و بیرونی که انسان بر اساس جریان تربیت قبول می‌کند و او را در مسیر شکوفا شدن استعدادهای ذاتی و فطری‌اش هدایت می‌نماید، گفته می‌شود. بر همین اساس آثار تربیتی نماز در بعد فردی عبارتند از: آرامش و بهداشت روان، پیشگیری از افسردگی، پیشگیری از بیماری‌های اخلاقی، غفلت زدایی و پرورش فضایل اخلاقی و تکامل معنوی، آثار تربیتی نماز در بعد اجتماعی هم شامل: گسترش روحیه جمعی، ایجاد کننده تصویر ایمانی، تنبیه کننده منافقان و متمایز کننده منافق از مومن قابل طرح و بیان است (توکلی و سجادی، ۱۳۹۵). به عبارت دیگر نماز در بین عبادت‌ها در تعالی روح از همه مفیدتر و موثرتر است. نماز زیباترین پیوند انسان زمینی با معبود آسمانی و رابطه‌ای مداوم است که سرچشمه همه نیکی‌ها می‌باشد. نماز در کسب فضایل اخلاقی چون تکامل خودسازی، اخلاص، تواضع، صبر و... تاثیر به سزایی دارد. نماز باعث معنا بخشیدن به زندگی انسان در عصر حاضر می‌شود. نقش پیشگیرانه آن از آسیب‌های اخلاقی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی آن غیر قابل انکار است. و از

شرایط مهم نمازگزار اخلاص و حضور قلب، سبک نشمردن نماز و مداومت بر آن است (زعیم آزاد، ۱۳۹۹). در فقه اسلامی نماز با داشتن آثار تربیتی، رفتاری و روانشناختی (مثل انضباط - وقت‌شناسی - گناه زدایی و...) و تربیت معنوی (مثل ذکر و فلاح و در ابعاد اجتماعی مثل کیفیت بخشی به اعمال - تقویت اخلاص و تقوی - خودسازی و تکامل معنوی - بازدارنده از زشتی‌ها) می‌تواند به گونه‌ای موثر به پیشگیری از فساد و فحشا منجر شود (قانع مخلصونی، ۱۳۹۸). بدون شک نماز کارکردهای تربیتی منحصر به فردی دارد که صلاح، سعادت و هدایت نمازگزار را به ارمغان آورده و از ناهنجاری‌ها و کج‌روی‌ها و وقوع جرم پیشگیری می‌کند (خیرآذر قره باغ، ۱۳۹۷).

آسیب‌ریا در قرآن

ایمان مقوله‌ای بسیار سرنوشت‌ساز است. که پایگاه آن قلب انسان بوده و با موضوعات دیگری چون کفر، نفاق، ریا در ارتباط است. ریا یکی از عوامل تقلیل ایمان و از آفات آن است. به عبارتی ریا انجام دادن عبادت الهی به منظور کسب موقعیت و منزلت در دل مردم است. ریا اختصاص به عمل عبادتی نداشته و عمومیت دارد (بنی‌الحسینی، ۱۳۹۹: ۴). واژه ریا در قرآن سه مرتبه به صورت مصدر و دوبار به صورت فعلی آمده است. این به معنای آن است که دین اسلام پدیده شوم ریا را به شدت سرزنش می‌کند و افراد ریاکار را به دور از فرهنگ اسلامی و همنشین شیطان می‌نامد. کاربردهای کلمه ریا در قرآن در مواردی چون الف - ریا در انفاق (بقره، ۲۶۴) - ب - ریا در رفتن به جنگ با دشمنان (انفال، ۴۷) - ج - ریا به صورت عام (ماعون، ۶) - د - ریاکار هم‌نشین شیطان (نساء، ۳۸) - ه - مثل اعمال ریاکارانه در قرآن (بقره، ۲۶۴).

کلمه ریا پنج بار در قرآن ذکر شده است. سوره بقره آیه ۲۶۴: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۖ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا ۖ لَا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا ۗ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ. ای اهل ایمان، صدقات خود را به سبب منت و آزار تباه نسازید مانند آن که مال خود را از روی ریا (برای جلب توجه دیگران) انفاق کند و ایمان به خدا و روز قیامت ندارد؛ مثل این ریاکاران بدان ماند که دانه را (به جای آنکه در زمین قابلی افشانند) بر روی سنگ صاف غبار گرفته‌ای ریزند و تند بارانی غبار آن بشوید و آن سنگ را همان طور صاف و بی‌گیاه به جای گذارد، که نتوانند هیچ حاصلی از آن به‌دست آورند. و خداوند گروه کافران را راه (سعادت) ننماید. در این آیه دو عامل بطلان عمل مطرح شده است. منت و آزار و ریا، که اولی بعد از عمل می‌آید و دومی مقارن با عمل و باعث می‌شود اعمال نیک از بین برود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۳: ۷۸). همچنین قرآن در آیه ۴۷ سوره انفال می‌فرماید: وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطْرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ و شما مؤمنان مانند آن کسان (یعنی

کافران) نباشید که برای هوس و غرور و ریا و تظاهر از دیار خویش خارج شدند و از راه خدا منع می‌کنند. و (بترسند که) علم خدا به هر چه کنند محیط است. در سوره نساء آیه ۳۸ قرآن می‌فرماید: وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ ۗ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا و هم آنان که اموال خود را به قصد ریا و خودنمایی به مردم می‌بخشند و به خدا و روز قیامت نمی‌گروند. و هر که را شیطان یار است بسیار بد یاری است. همچنین در آیات ۴ تا ۷ سوره ماعون و ۱۴۲ سوره نساء اعمال ریاکارانه مورد نکوهش قرار گرفته است.

بنابراین ریا و سمعه دو خطر و آفت بزرگ هستند که افراد مومن را تهدید می‌کند. ریا آن است که انسان کاری را برای دیدن مردم انجام دهد و سمعه آن است که کاری را به جا آورد و هدفش آن باشد که کارش به گوش مردم برسد. این دو کار از نشانه‌های نفاق است. چنان‌که قرآن در آیه ۱۴۲ سوره نساء درباره منافقان می‌فرماید: "وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالًا ۗ يُرَاءُونَ النَّاسَ" چون به نماز می‌ایستند نمازشان با کسالت و ریاکاری است. همان‌گونه که به دیگران کمک نمی‌کنند مگر در حال کراهت و نارضایتی (توبه آیه ۵۴) "وَهُمْ كُسَالًا ۗ وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ". در فرهنگ اسلامی ریا نوعی شرک است و امام صادق (ع) درباره کسی که عمل نیکی انجام دهد اما نه برای خدا بلکه برای این که مردم بشنوند و او را ستایش کنند فرمود: او مشرک است سپس آیه ۱۱۰ سوره کهف "وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا" را تلاوت فرمود (مجموعه روایات، میزان الحکمه، بحث ریا). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت از دیدگاه قرآن ریاکاران چند دسته‌اند. ۱- کسانی که ایمان به خدا و روز قیامت ندارند (بقره، ۲۶۴) ۲- منافقان (نساء، ۱۴۲) ۳- تکذیب‌کنندگان روز جزا (ماعون، ۶۰۱) ۴- هم‌نشینیان شیطان (نساء، ۳۸).

پیامدهای ریاکاری از دیدگاه قرآن و معصومین (ع)

پیامدهای ریاکاری از دیدگاه قرآن شامل: ۱- باطل شدن انفاق (بقره، ۲۶۴). ۲- محرومیت از محبت خدا (نساء آیه ۳۶ و ۳۸). ۳- ریا موجب همدمی با شیطان (نساء، ۳۸). در کلام معصومین و روایات پیامبر گرامی اسلام (ص) توجه زیادی به مساله ریا صورت گرفته است. چرا که اساس و زیربنای سعادت بشری بندگی خالصانه پروردگار است و اگر عملی انجام شود که در آن ریا باشد، اثری نداشته و پذیرفته نمی‌شود. پیامبر گرامی اسلام در حدیثی میزان صعود اعمال را که موجب خوشحالی فرشتگان و قبول الهی می‌گردد، اخلاص قرار داده و اعمالی را که به جهت ریا و خودنمایی انجام پذیرفته است، مردود و موجب قرار گرفتن در سجين معرفی می‌نماید (کلینی، ۱۳۶۵، ۴۰۲/۳). علی (ع) نیز در جایی دیگر فرمودند: ثَلَاثُ عَلَامَاتٍ لِلْمُرَائِي: يَنْشِطُ إِذَا رَأَى النَّاسَ وَ يَكْسِلُ إِذَا كَانَ وَحْدَهُ وَ يَحِبُّ أَنْ يُحْمَدَ فِي جَمِيعِ أُمُورِهِ. ریاکار را سه نشانه است: ۱. هرگاه مردم را ببیند، با نشاط و تحرک می‌شود. ۲. هرگاه تنهاست، سست و بی حال است. ۳. و دوست دارد در

همه کارهایش او را تعریف کنند(اصول کافی، ج ۲: ۲۹۵). امام صادق (ع) فرمودند: کُلُّ رِئَاءِ شِرْكَ إِنَّهُ مَنْ عَمِلَ لِلنَّاسِ كَانَتْ ثَوَابُهُ عَلَى النَّاسِ وَ مَنْ عَمِلَ لِلَّهِ كَانَتْ ثَوَابُهُ عَلَى اللَّهِ؛ هرگونه ریایی شرک است، هر کس برای مردم کار کند پاداشش به عهده مردم است و هر کس برای خدا کار کند ثوابش بر خداست.(تفسیر نمونه، ج ۲۷: ۳۶۵).

جدول ۱. آسیب شناسی تربیت اخلاقی انسان بر اساس مضامین سوره ماعون

ردیف	مضامین	بُعد دینی	راهکارهای پیشنهادی
۱	آسیب عدم توجه به ایتام	موضوع یتیم ۲۳ مرتبه در قرآن ذکر شد ۵۰ حدیث مستقل با محوریت موضوع یتیم پاسخ دادن به عواطف قلبی سخن گفتن به زبان ملایم	<ul style="list-style-type: none"> پرداخت زکات و انفاق کاهش فاصله طبقاتی افراد در جامعه بقای عاطفه در جامعه با توجه به یتیم
۲	آسیب سهل انگاری در نماز	پیامد سهل انگاری ✓ عدم شفاعت ✓ عدم عاقبت به خیری	<ul style="list-style-type: none"> ارتقاء آگاهی والدین ترجیح نماز بر کارها عادت دادن کودکان به نماز از ۷ سالگی
۳	آسیب ریا	ریاکاران از نظر قرآن کسانی که به خدا و روز قیامت ایمان ندارند ✓ منافقان ✓ تکذیب کنندگان روز جزا ✓ همنشینان شیطان	<ul style="list-style-type: none"> روی آوردن به معنویت انطباق باورها با رفتارها کاربرد موازین اخلاقی (فردی و اجتماعی)
		پیامدهای ریاکاری ✓ باطل شدن انفاق ✓ محرومیت از محبت خدا همدمی با شیطان	<ul style="list-style-type: none"> شناسایی بسترهای فرهنگی گسترش صداقت تصحیح ملاک انتخاب افراد بر اساس اخلاص و شایستگی

نتیجه گیری

پژوهش حاضر کاوشی در جهت شناسایی آسیب‌های تربیت اخلاقی انسان بر اساس سوره ماعون با رویکردهای قرآن و حدیث صورت گرفت. بر اساس مضامین و مفاهیم و تفسیر سوره ماعون آسیب‌های تربیت اخلاقی انسان در سه دسته شامل آسیب ریا، آسیب سهل انگاری در نماز و آسیب بی توجهی به ایتام شناسایی شد. نتایج تحلیل در بحث آسیب ریا نشان داد ریا آثار سوء

فردی و اجتماعی فراوان دارد. در بعد فردی می‌تواند باعث رسوایی فرد ریاکار و تباهی اعمال او می‌شود. در بعد اجتماعی می‌تواند آثار جبران ناپذیری داشته باشد. از طرفی دیگر ریا به شرک می‌انجامد و شرک و نفاق جامعه را به سوی ابتذال رهنمون می‌شود. این درحالی است که فریب مردم در شکل گسترده و سازمان یافته پایه‌های فرهنگ و اخلاق را به سختی می‌لرزاند. از این رو ضرورت ستیزه با ریا به عنوان یکی از آسیب‌های اخلاقی مطرح شده در سوره ماعون مد نظر قرار گرفته است. بنابراین با توجه به موارد ذکر شده فوق به نظر می‌رسد هنوز در جامعه اسلامی فاصله زیادی با اجرای آموزه‌های اخلاقی، قرآنی براساس مفاهیم سوره ماعون وجود دارد که این یافته بسیار حائز اهمیت است. نتایج تحلیل در بخش آسیب سهل انگاری در نماز و پیامدهای آن با تکیه بر احادیث در دو بخش عدم شفاعت و عدم عاقبت به خیری دسته بندی شد. با توجه به آثار فردی اجتماعی که نماز در بطن زندگی بشر دارد این آثار در بخش فردی شامل آرامش، نظم، خودسازی، بهداشت روان و در بخش اجتماعی شامل همدلی و گسترش روحیه جمعی و پیشگیری از وقوع جرم است. راهکارهایی چون عادت دادن کودکان به نماز از ۷ سالگی و ارتقاء آگاهی والدین جهت مبارزه با این آسیب ارائه شد. نیز یافته‌ها در بخش آسیب عدم توجه به ایتم حاکمی از آن بود که سخن نرم گفتن و پاسخ به عواطف قلبی ایتم از نظر اسلام حائز اهمیت وافر است و راهکار مواجهه با آسیب فقر در جامعه و کمک به ایتم، پرداخت زکات معین شد. در بخش بعدی تحلیل هر یک از این آسیب‌ها در ابعاد مختلف دینی و علمی با توجه به نظریات موجود و مربوط به آن مد نظر قرار گرفت. سرانجام راهکارهای پیشنهادی در مواجهه با هر یک از این آسیب‌ها به اختصار در قالب جدول دسته بندی و معرفی شد. به عبارت دیگر در این پژوهش از آن حیث که به شناسایی و تعیین آسیب‌های تربیت اخلاقی انسان و ارائه راهکارهای کاربردی پرداخته است می‌تواند چشم‌اندازی نوین پیش روی پژوهشگران و فعالان عرصه علوم رفتاری و علوم قرآنی قرار دهد. از طرف دیگر چون تمرکز اصلی مقاله بر آسیب‌شناسی تربیت اخلاقی در سوره ماعون بود لذا به دیگر پژوهشگران پیشنهاد می‌شود به شناسایی و تحلیل دیگر سوره‌های کوچک و البته با مضامین عالی اخلاقی در قرآن کریم پرداخته شود.

منابع

قرآن کریم

- خامه‌گر، محمد. (۱۳۹۲). ساختار سوره‌های قرآن کریم. قم: موسسه فرهنگی قرآن و عترت نورالثقلین. چاپ اول.
- عبداللهی، سعید، محمدی، مریم. (۱۳۹۸). فضیلت سوره‌های قرآنی (جزء سی ام). تهران: انتشارات پونه.
- غزالی، محمد. (۱۳۳۶). کیمیای سعادت. تصحیح عبدالحسین نوایی. تهران: چاپخانه فردوسی، چاپ هفتم.

مکارم شیرازی، ناصر. و همکاران. (۱۳۷۳). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه. چاپ شانزدهم. جلد ۲۱.

پایان نامه‌ها و مقالات

ابوالحسنی نیارکی، فرشته. (۱۳۹۹). آسیب شناسی رشد اخلاقی در زیست اجتماعی اسلامی از منظر قرآنی. پژوهش نامه سبک زندگی. سال ششم. بهار و تابستان ۹۹. شماره ۱۰. صفحه ۹۱ - ۱۱۶.

احمدی خاوه، احسان. (۱۳۹۳). بررسی نظام پیشگیری و درمان آسیب های روانی-اخلاقی در قرآن. مجله مطالعات معنوی. شماره ۱۳ و ۱۴. صفحه ۲۳ - ۳۶.

احمدی فر، مصطفی. امیری، دادمحمد. (۱۳۹۶). روش های اصلاحی در تربیت اخلاقی. مجله آموزه های اسلامی. دانشگاه علوم اسلامی رضوی. شماره ۲۶. صفحه ۲۹ - ۵۷.

اسدی خانوکی، مهناز. محبی، علی. و کیلی، نجمه. (۱۴۰۰). تحلیل فقهی-اخلاقی در حق بر محیط زیست سالم به عنوان یک حق انسانی. مجله علمی پژوهشی پژوهش های اخلاقی. سال دوازدهم صفحه ۱۱۵ - ۱۳۰.

اسماعیلی زاده، عباس. (۱۳۹۱). واکاوی معنای دین در کاربردهای قرآنی آن. مجله آموزه های قرآنی دانشگاه علوم اسلامی رضوی. شماره ۱۵. صفحه ۲۷ - ۴۶.

اکبری فرد، علی اصغر. (۱۳۹۲). مقایسه ریاستیزی در غزلیات حافظ و کلیات عبید زاکانی. پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته ادبیات فارسی. به راهنمایی دکتر رسول چهرقانی. دانشکده علوم انسانی. دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی.

التماسی، نسرين. (۱۳۹۱). آسیب شناسی تربیت اخلاقی از منظر فیض کاشانی و ملا مهدی نراقی. پایان نامه کارشناسی ارشد. در رشته فلسفه تعلیم و تربیت. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

بنی الحسینی، سیدرضا. (۱۳۹۹). مفهوم شناسی ایمان و ریا از دیدگاه تفاسیر قرآنی تسنیم و نمونه. پایان نامه کارشناسی ارشد. در رشته الهیات و معارف اسلامی گرایش علوم قرآن و حدیث. تهران: دانشگاه پیام نور تهران جنوب.

توکلی، رسول. سجادی، سید جمال الدین. (۱۳۹۷). آثار تربیتی، فردی و اجتماعی نماز در قرآن. نشریه معرفت. پیاپی ۲۵۴. شماره ۱۱. صفحه ۱۳ تا ۲۲.

حسینی محمدآباد، سید علی اصغر. (۱۳۹۹). آسیب شناسی تربیت اخلاقی در ایران معاصر. مجله پژوهش های اجتماعی اسلامی. دوره ۲۶. شماره ۱. صفحه ۱۰۵ تا ۱۳۱.

خاری آرانی، مجید. (۱۳۹۸). بررسی و بازبینی ماهیت اخلاق از دیدگاه برگسون، لوییناس و علامه طباطبایی به منظور ارائه الگویی برای تربیت اخلاقی. رساله دکتری در رشته فلسفه تعلیم و تربیت به راهنمایی دکتر اکبر رهنما. دانشکده علوم انسانی دانشگاه شاهد تهران.

خیرآذر قره باغ، حامد. (۱۳۹۷). نماز و نقش آن در پیشگیری از وقوع جرایم. پایان نامه کارشناسی ارشد. به راهنمایی سید مهدی قریشی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه ارومیه.

رحیمی، حمید. شکاری، عباس و غربا، مبینا. (۱۳۹۳). آسیب شناسی تربیت اخلاقی از منظر برنامه درسی پنهان (مطالعه موردی دانشگاه کاشان). نشریه اخلاق. دوره ۴. شماره ۳. پیاپی (۳۷). صفحه ۱۷۸ تا ۲۰۷.

رضاپور میر صالح، یاسر. صیادی فرد، کبری. (۱۳۹۵). اهمیت تاکید بر آموزه های دینی در پرورش مفاهیم اخلاق خانواده در کودکان. دومین همایش ملی آسیب شناسی تربیت اخلاقی در نظام آموزشی ایران. دانشگاه آزاد اسلامی واحد میبد.

رضایی آدریانی، مظاهر. (۱۳۹۶). دیدگاه قرآن و روایات درباره کاهل نمازی و مطالعه موردی دانش آموزان دوره متوسطه اول مدارس خمینی شهر به نماز و راهکارهای آن. پایان نامه کارشناسی ارشد. به راهنمایی علیرضا ناصح. دانشکده الهیات و معارف اسلامی. دانشگاه قم.

زعیم آزاد، غلام. (۱۳۹۹). تحلیل آثار پیدا و پنهان نماز در نظم پذیری، مبتنی بر تجارب دانشجو معلمان پایان نامه کارشناسی ارشد. گروه علوم قرآن و حدیث. پردیس شهیدچمران تهران.

سختی، صیاد. (۱۳۹۶). بررسی فقهی زکات و آثار آن در کاهش فقر و محرومیت درمیان مددجویان کمیته امداد امام خمینی. پایان نامه کارشناسی ارشد. به راهنمایی یعقوب اصغری نیا. دانشگاه آزاد مشکین شهر.

سهرابی کواری، زبیب الله. (۱۳۸۸). ترجمه و نقد و بررسی (التفسیرالبیانی للقرآن الکریم) سوره های لیل، فجر، حمزه و ماعون. پایان نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی سید محمود طیب حسینی. دانشکده علوم قرآنی قم. دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم.

سیدباقری، سید کاظم. ملاشفیعی، بتول. (۱۳۹۹). آسیب شناسی اخلاق اجتماعی جامعه اسلامی و راههای برون رفت از آن بر اساس سوره بقره. مجله اسلام و مطالعات اجتماعی. دوره ۸ شماره ۳. پیاپی (۳۱). صفحه ۱۲۱ تا ۱۴۸.

فردوسی، آمنه. ارزانی، حبیب رضا. (۱۳۹۸). آسیب شناسی صفات اخلاقی نکوهیده در داستان قرآنی حضرت یوسف (ع). مجله اخلاق. دوره ۹ شماره ۳۳. پیاپی (۵۵). صفحه ۶۹ تا ۹۳.

قانع مخلصونی، حجت. (۱۳۹۸). بررسی مبانی فقهی نماز در پیشگیری از فساد و فحشا در جامعه. رساله دکتری تخصصی به راهنمایی محمدجواد حیدری خراسانی. پردیس دانشگاهی دانشگاه قم.

کلباسی اشتری، زهرا. مهدوی راد، محمدعلی. احمدنژاد، امیر. (۱۳۹۸). کاوشی درباره تاریخ گذاری و مخاطب شناسی سوره ماعون. مجله علوم و قرآن و حدیث. دانشگاه فردوسی مشهد. شماره ۱۰۳. صفحه ۲۱۷-۲۳۸.

کرمی، ایوب. (۱۳۹۲). فرایند تربیت اخلاقی انسان در قرآن با ترتیب نزول سوره و آیات. رساله دکتری رشته مدرسی معارف اسلامی. گرایش منابع انسانی. به راهنمایی دکتر سید محمود مرتضوی. دانشگاه فردوسی مشهد. دانشکده الهیات.

کهنوجی، مرضیه. (۱۳۹۸). مولفه های تربیت اخلاقی در خطاب های آیات (یا ایها الذین آمنوا). مجله علمی ترویجی قرآن و علم. شماره ۲۵. صفحه ۲۵۸ تا ۲۳۵.

معمودی، غلامحسین. ویرایش: درمان، اسماعیل. (۱۳۸۹). درباره روانشناسی ریاکاری. ۱۳ فوریه ۲۰۱۲. (http://www.rawanonline.com/psychology_of_hypocrisy)

مرادی، حسین. (۱۳۸۱). سوره شناسی (۲) دیدنی های هستی در سوره ماعون. مجله گلستان قرآن. شماره ۱۱۸. صفحه ۱۶-۱۷.

مهرایی، حسینعلی. (۱۳۹۲). محاسبه عمل و گونه های آن در قیامت از منظر آیات و روایات. پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته الهیات و معارف اسلامی - علوم قرآن و حدیث. دانشگاه علوم حدیث.

میرزایی راینی، حدیث. (۱۳۹۵). **تطبیق راهکارهای حل مشکلات روانشناختی ایتم در علم روانشناسی با قرآن و روایات**. پایان نامه کارشناسی ارشد. به راهنمایی حسین کامیاب. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه ولی عصر رفسنجان.

ناصری، زهرا. (۱۳۹۸). **اصول و روش های تربیت اخلاقی در آیات و روایات با تکیه بر تفسیر نمونه**. پایان نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی دکتر رسول محمدجعفری. در رشته علوم و قرآن و حدیث. دانشکده علوم انسانی دانشگاه شاهد تهران.

یوسفی، رضا. (۱۳۹۷). **بررسی جایگاه و حقوق ایتم در قرآن و روایات و سیره معصومین (ع)**. پایان نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی مهرداد ویس کرمی در رشته الهیات و معارف اسلامی. رشته علوم قرآن و حدیث. دانشکده اصول دین مرکز دزفول.

COPYRIGHTS

© 2023 by the authors. Licensee Islamic Azad University Jiroft Branch. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

ارجاع: مهرجو پروانه، کاوشی در مفهوم آسیب شناسی تربیت اخلاقی انسان در سوره ماعون، فصلنامه مطالعات قرآنی، دوره ۱۴، شماره ۵۴، تابستان ۱۴۰۲، صفحات ۴۱-۵۶.